

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

A1.α. 1 → Σωστό, 2 → Λάθος

A1.β. i) Η αντωνυμία «αὐτοῖς» αναφέρεται στις φράσεις:

- τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι
- τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς
- τὰ περὶ τὰς ὀργάς
- τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας

ii) Η αντωνυμία «τούτων» αναφέρεται στη λέξη «ἐνεργειῶν»

B1. «Μαρτυρεῖ δὲ ... ἀγαθὴ φαύλης.»

Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιπλέον επιχείρημα για το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή οι δίκαιοι γίνονται δίκαιοι πράττοντας μόνο δίκαιες πράξεις. Όμοια και οι σώφρονες και οι ανδρείοι. Με άλλα λόγια γίνεται κανείς ηθικός μόνο όταν πράττει ηθικά.

Το επιχείρημα το αντλεί από τον χώρο της πόλης, καθώς για τον φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Άλλωστε, μόνο αν ένας άνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και ως πολιτικός.

Το επιχείρημα που φέρνει ως μαρτυρία («μαρτυρεῖ δὲ») εισάγεται με τον προσθετικό «καὶ» («καὶ τὸ γινόμενον») και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γὰρ νομοθετοὶ τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, ...»). Στο επιχείρημα αυτό εντοπίζεται και η γενικότερη αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι το άτομο δεν λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο για χάρη του εαυτού του, αλλά και για χάρη του κοινού καλού. Έτσι και οι νομοθέτες λειτουργούν με βάση τον γνώμονα αυτό. Στην ουσία το επιχείρημα αυτό έχει ως εξής: **αν οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς θα ήταν μάταιες**, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δεν θα μπορούσε να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων.

Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά.

«καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης»

Η διάκριση των πολιτευμάτων κατά τον Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα σε καλά και λιγότερο καλά και όχι σε καλά και κακά. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η λέξη «φαύλης» (που κανονικά «φαῦλος» σημαίνει κακός, ευτελής, ασήμαντος) χρησιμοποιείται εδώ με διαφορετική σημασία, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις του φιλοσόφου. Η αναφορά αυτή στη διάκριση των πολιτευμάτων φαίνεται, με την πρώτη ματιά, να μη σχετίζεται με το θέμα του κειμένου και να αποτελεί μια παρέκβαση. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, καθώς στόχος του φιλοσόφου είναι να συνδέσει την αξία των πολιτευμάτων με την αρετή των πολιτών. Συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης δεν πιστεύει ότι υπάρχουν κακά πολιτεύματα, αφού πρωταρχικός στόχος όλων των νομοθετών, και άρα και των πολιτευμάτων μέσα στα οποία δρουν, είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους ασκώντας τους στην ηθική αρετή, προκειμένου να φτάσουν στον ύψιστο στόχο, την ευδαιμονία. Το κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων σε καλά και λιγότερο καλά αφορά τον βαθμό επιτυχίας του έργου των νομοθετών: όσο δηλαδή πιο κοντά στον στόχο τους φτάνουν, να οδηγήσουν τους πολίτες στην ηθική αρετή, και άρα στην ευδαιμονία, τόσο πιο καλό θεωρείται και το πολίτευμα. Κύριο έργο των νομοθετών είναι να κάνουν, με τους νόμους, τους πολίτες ηθικούς, ενάρετους, να τους σταθεροποιήσουν στον δρόμο της αρετής για να είναι και η πολιτεία αγαθή.

Εντύπωση μας προκαλεί η σειρά των λέξεων στη φράση αυτή. Η κανονική σειρά θα ήταν: «διαφέρει τούτω πολιτεία ἀγαθὴ πολιτείας φαύλης». Η ανωμαλία αυτή ίσως να οφείλεται και πάλι στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη αποτελούν προσωπικές σημειώσεις, που λειτουργούσαν βοηθητικά στο έργο της διδασκαλίας. Είναι, λοιπόν, εύλογο να εντοπίζουμε κάποια χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου.

«Ἐτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται»

Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα νέο επιχείρημα με το οποίο δείχνει ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται από τη ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί. Η δημιουργία και ο εκφυλισμός της επίκτητης ιδιότητας προκύπτουν από αντίστοιχους λόγους και ποιότητα εθισμού. Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή ή ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται. Ο Αριστοτέλης ευνοεί μάλλον μια διαδικασία «δόμησης» ή «αποδόμησης» της αρετής ενισχύοντας τη θέση του για τον επικτητο χαρακτήρα της. Τα ρήματα «γίνεται - φθείρεται» μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης «γένεσις - «φθορά». Για τον Αριστοτέλη αυτή ήταν μία διαδικασία μονόδρομη: γένεση → αύξηση → τελείωση → παρακμή → φθορά (αποδίδεται έργο στον Αριστοτέλη περί γενέσεως και φθοράς). Αυτή λοιπόν η δοκιμασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

Με τη χρήση αναλογικής απόδειξης συνεχίζει ο Αριστοτέλης, προκειμένου να δείξει ότι το ίδιο συμβαίνει και στις τεχνικές εργασίες. Χρησιμοποιεί τα ίδια παραδείγματα, που χρησιμοποίησε στη 12η ενότητα, αυτά του οικοδόμου και του κιθαριστή. Διευκρινίζει με αυτά ότι η απόκτηση μιας δεξιότητας προϋποθέτει την εξάσκηση του ανθρώπου στο περιεχόμενο της δεξιότητας που επιθυμεί να αποκτήσει. Έτσι, αν κάποιος αποφάσισε να γίνει οικοδόμος, η άσκησή του δεν μπορεί παρά να είναι στην οικοδομική τέχνη, το ίδιο και εκείνος που θέλει να γίνει κιθαριστής, θα ασκηθεί στο παίξιμο της κιθάρας. Όμως η οποιαδήποτε εξάσκηση για την απόκτηση μιας δεξιότητας δεν οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, αλλά η ποιότητα της εξάσκησης, που προηγείται καθορίζει την ποιότητα της αποκτημένης δεξιότητας. Τονίζει τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην ποιότητά της αποκτημένης επίκτητης ιδιότητας. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες, αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο και καλοί κιθαριστές μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας.

Έτσι φαίνεται ν' αποδέχεται ότι η ποιότητα άσκησης και η ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας συνδέονται με σχέση αιτίου αποτελέσματος. Με τη σκέψη αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να

αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνουμε, λοιπόν, ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά άριστες πράξεις.

«Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν... ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί»

Η παράγραφος κλείνει με την επισήμανση του Αριστοτέλη για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της παιδείας, γιατί η ηθική ποιότητα του ανθρώπου προκύπτει όχι απλώς από την άσκηση, αλλά από την ποιότητα της άσκησης που έχει προηγηθεί. Ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής τους και εκπαιδεύοντας στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στο σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ακούσιμο σε μια τέχνη τους κανόνες της και το σωστό τρόπο εφαρμογής τους.

Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη: αποτελεί τον δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως καταλήγουμε κα πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές, κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

B2. Στο παράλληλο κείμενο του Μ. Σταθόπουλου η ανθρώπινη συμπεριφορά παρουσιάζεται ως έκφραση της δικαιοσύνης, της κοινωνικότητας και της αλληλεγγύης. Ο άνθρωπος οφείλει να λαμβάνει υπόψη την οπτική του άλλου, να τον κατανοεί και να τον στηρίζει έμπρακτα. Η δίκαιη συμπεριφορά επεκτείνεται σε όλες τις μορφές των ανθρώπινων σχέσεων, προσωπικές, κοινωνικές, επαγγελματικές και πολιτικές.

Στο απόσπασμα των Ηθικών Νικομαχείων η συμπεριφορά και οι επιλογές του ανθρώπου παρουσιάζονται ως παράγοντες διαμόρφωσης του χαρακτήρα του. Ο Αριστοτέλης παρουσιάζει τρία παραδείγματα, για να δείξει ότι όπως και στις τέχνες έτσι και στις αρετές η απόκτησή τους γίνεται με τον εθισμό και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που προηγήθηκε. Ειδικότερα το πρώτο παράδειγμα... Αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος έχει την ευθύνη των πράξεών του. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο Αριστοτέλης δίνει κοινωνικό χαρακτήρα στην αρετή. Η αρετή της δικαιοσύνης σχετίζεται με τις καθημερινά δραστηριότητες του ανθρώπου, αντανakλούν τον κοινωνικό περίγυρο και ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές μας σχέσεις. Η κοινωνία είναι άλλωστε αυτή που θα κρίνει και θα αξιολογήσει ποια πράξη και ποιος άνθρωπος είναι ηθικός.

Κοινό σημείο των δύο κειμένων είναι ότι αναγνωρίζουν τη σημασία της ανθρώπινης πράξης και της συμπεριφοράς στις κοινωνικές σχέσεις. Και στα δύο η δικαιοσύνη συνδέεται με τη στάση απέναντι στους άλλους. Διαφορά αποτελεί ότι ο Αριστοτέλης εστιάζει κυρίως στη διαδικασία διαμόρφωσης του ηθικού χαρακτήρα μέσω του εθισμού, ενώ ο Σταθόπουλος τονίζει το κοινωνικό περιεχόμενο της δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης.

B3. 1 → Λάθος, 2 → Λάθος, 3 → Σωστό, 4 → Σωστό, 5 → Λάθος

B4. ρυπογόνος → γινομένου, ανάθεση → νομοθέται, ένδεια → δεῖ, ξέφρενος → σώφρονες, διάστρεμμα → αναστρέφει

Γ1. Επομένως ποιος θα τολμούσε, καθώς έτσι έχουν αυτά [τα παραπάνω], να επιχειρήσει ένα τέτοιο πράγμα (μία τέτοια πράξη); Γιατί μου φαίνεται ότι είναι φοβερό από τη μία εσείς, στους οποίους έχει δοθεί εντολή από την πόλη όλο τον καιρό (συνέχεια) να φροντίζετε τις ιερές ελιές, να τιμωρήσετε εμένα ούτε επειδή δήθεν εργάζομαι παράνομα, ούτε επειδή δήθεν εξαφάνισα [καμιά ελιά] να [με] οδηγήσετε σε δίκη, ενώ από την άλλη [είναι φοβερό] αυτός που [με κατηγορεί], ο οποίος τυχαίνει ούτε να καλλιεργεί γη κοντά [σε μένα] ούτε έχει εκλεγεί (ούτε έχει οριστεί) επιμελητής ούτε μπορεί να γνωρίζει σύμφωνα με την ηλικία [του] για τέτοιου είδους [ζητήματα], [είναι φοβερό] να με καταγγέλλει πως εξαφάνισα από τη γη (από το χωράφι) την ιερή ελιά. (Όσα περιλαμβάνονται σε αγκύλες δεν υπάρχουν στο κείμενο, όσα περιλαμβάνονται σε παρενθέσεις αποτελούν δεύτερη δυνατότητα μετάφρασης όσων προηγούνται).

Γ2. Τα επιχειρήματα με τα οποία ο ομιλητής επιχειρεί να αποδείξει την αθωότητά του είναι τα παρακάτω:

α. Δεν θα μπορούσε να διαπράξει ένα τέτοιο αδίκημα κατά τον καιρό της δημοκρατίας λόγω των αυστηρών ελέγχων που πραγματοποιούνταν σε αντίθεση με το διάστημα της διακυβέρνησης των Τριάκοντα, οπότε οι αντίστοιχοι έλεγχοι ήταν χαλαροί.

β. Δεν θα μπορούσε, επίσης, να διαπράξει, εκτός κι' αν ήταν ο μεγαλύτερος εχθρός του εαυτού του, ένα τέτοιο αδίκημα από τη στιγμή που στο συγκεκριμένο κτήμα δεν υπήρχε άλλο δέντρο. Ακόμη γύρω από αυτό το κτήμα περνάει δρόμος, κατοικούν γείτονες και από τη μια και από την άλλη μεριά και, καθώς είναι αφύλακτο, μπορεί να βλέπει κάποιος μέσα από όλα τα σημεία.

Γ3. α. τούτους δ' οἱ οὔτε γεωργοῦντες ἐγγὺς τυγχάνουσι οὔτ' ἐπιμεληταὶ ἡρημένοι

β. διαβλήθητι, ἀφανιεῖν, φαίη, περιώκουν

Γ4.α. οὔσης: χρονική μετοχή, ως επιρρηματικός προσδιορισμός χρόνου στο παρανομεῖν

ἀδικεῖν: υποκείμενο στο ἐξήν

ἐμαυτῷ: δοτική αντικειμενική στο κακονούστατος

ἐλαῶν: αντικείμενο στο ἐπιμελεῖσθαι

ὡς ἀφανίσαντα: αιτιολογική μετοχή (υποκειμενικής αιτιολογίας), ως επιρρηματικός

προσδιορισμός αιτίας στο καταστήσαι

ἐπιμελητής: κατηγορούμενο στο ὅς (μέσω του ἡρημένος)

Γ4.β. Ο υποθετικός λόγος είναι του μη πραγματικού (Υπόθεση: εἰ.... ἦν → οριστική ιστορικού χρόνου, Απάντηση: ἂν ἐπεχείρησα → δυνητική οριστική

Προσδοκώμενο: ἐάν ...ῶ, ἐπιχειρήσω

Επιμέλεια απαντήσεων από τους φιλόλογους : Βιολάκης Γιάννης και Μπραουδάκη Φιλιώ

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ
ΑΞΙΟΠΙΣΤΗ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ